

- 7 In diesem Sinne weist auch Matzerath, *Adelsprobe an der Moderne*, für das neunzehnte Jahrhundert immer wieder auf die adlige 'Binnenkommunikation' und die Aushandlungsprozesse von Adeligkeit hin (z. B. 32, 250).
- 8 M. de Saint Martin, *Der Adel. Soziologie eines Standes* (Konstanz, 2003) 11-12; im Original: *L'espace de la noblesse* (Paris, 1993) 10-11.
- 9 M. Halbwachs, *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen* (Berlin, 1966) 304; im Original: *Les cadres sociaux de la mémoire* (Paris, 1925) 309.
- 10 R. G. Asch, 'Ständische Stellung und Selbstverständnis des Adels im 17. und 18. Jahrhundert', in: idem, Hg., *Der europäische Adel*, 45: *Elle [la noblesse] n'est guère que dans l'opinion des hommes: Il faut la croire, et s'en rapporter à la bonne foy d'autrui. La beauté se voit, et les richesses se touchent, mais la noblesse s' imagine, et se presuppose*. Hier lässt sich auch an B. Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London-New York, 2006) 5-7, anschließen, mit dem der Adel als *imagined community* bezeichnet werden kann.
- 11 C.-I. Brelot, *La noblesse réinventée. Nobles de Franche-Comté de 1814 à 1870* (2 Bde.; Paris, 1992); D. Cannadine, 'The making of the British upper classes', in: idem, *Aspects of aristocracy. Grandeur and decline in modern Britain* (New Haven-London, 1994), 9-36.
- 12 Mit der Charakterisierung des Adels als 'Elite' und 'soziales Milieu' sowie der Rede von einer 'Öffentlichkeit', vor der sich der Adel habe behaupten müssen, werden Begriffe aus der soziologischen und historischen Forschung zum neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert übernommen, deren Verwendung für die Zeit vor 1800 weiter zu überprüfen wäre. Handelt es sich nicht um einen anachronistischen Wortgebrauch?
- 13 Vgl. E. Frie, 'Adelsgeschichte des 19. Jahrhunderts? Eine Skizze', *Geschichte und Gesellschaft*, XXXIII (2007) 415, der auf die 'neu-alten Konstruktionen' des adeligen Selbstverständnisses und Weltbilds im neunzehnten Jahrhundert, besonders aber seit der Jahrhundertmitte verweist.
- 14 S. etwa E. Conze, *Von deutschem Adel. Die Grafen von Bernstorff im zwanzigsten Jahrhundert* (Stuttgart-München, 2000) 20; S. Malinowski, *Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat* (Berlin, 2003) 40-42; R. Schiller, *Vom Rittergut zum Großgrundbesitz. Ökonomische und soziale Transformationsprozesse der ländlichen Eliten in Brandenburg im 19. Jahrhundert* (Berlin, 2003) 24-25; konstruktive Kritik am Konzept der Adeligkeit üben Marburg und Matzerath, 'Vom Stand zur Erinnerungsgruppe', C. Tacke, "Es kommt also darauf an, den Kurzschluss von der Begriffssprache auf die politische Geschichte zu vermeiden". "Adel" und "Adeligkeit" in der modernen Gesellschaft', *Neue Politische Literatur*, LII (2007) 91-123 sowie M. Wienfort, 'Adlige Handlungsspielräume und neue Adelstypen in der 'Klassischen Moderne' (1880-1930)', *Geschichte und Gesellschaft*, XXXIII (2007), 418.
- 15 Dazu etwa Sikora, *Adel*, 29-30.
- 16 Vgl. M. Rendle, 'The "Problems of Becoming Soviet": Former Nobles in Soviet Society', 1917-41, *European History Quarterly*, XXXVIII (2008) 7-33.

EEN INTERESSANTE ONDERNEMING: DE LIMBURGSE ADELSGESCHIEDENIS GEBOEKSTAAFD

Lou Heynens, *Adel in 'Limburg' of de Limburgse adel; geschiedenis en repertorium 1590-1990* (Maastricht-Valkenburg a/d Geul: Pons Mosae Editons, 2008, 412 p.); R.H.P. Coumans e.a., ed., *Adel aan Maas, Roer en Geul, Studies over de adelsgeschiedenis van Limburg, I-II* (Maastricht-Valkenburg a/d Geul: Pons Mosae Editions, 2009-2010, 328 p.; 290 p.)

Waarom pas nu, bijna een kwart eeuw nadat Van Nierop met zijn *Van ridders tot regenten* een nieuw tijdperk in het Nederlandse adelsonderzoek opende, het begin van een serie publicaties over adelsgeschiedenis met betrekking tot provincie Limburg? Het antwoord vindt men bij Lou Heynens, de kunstenaar en publicist die zich in deze reeks een bevlogen liefhebber van de Limburgse geschiedenis toont. In de inleiding tot het door hem samengestelde repertorium, dat duidelijk bedoeld is als opmaat tot een serie publicaties, citeert hij terecht en met instemming de grootmeester L.J. Rogier met diens bekende klacht over het extreem gecompliceerde karakter van de historische kaart van Limburg tijdens het ancien régime (11). De hoofdmoot van dit repertorium vormt een beredeneerde lijst van tweehonderd adellijke geslachten die tussen 1590 – ongeveer het jaar waarin het Overkwartier van Gelre zich losmaakte van de rest van het herzogdom – en 1990 een rol hebben gespeeld in de geschiedenis van de huidige Nederlandse provincie Limburg. Deze lijst wordt gecompleteerd door diverse tabellarische opgaven, zoals van kastelen in Limburg en hun bewoners dan wel bezitters in de 'peiljaren' 1600, 1700, 1790,

VIRTUS 17 (2010)

Jhr. mr. Charles Joseph Marie Ruys de Beerenbrouck (1873-1936), onder meer lid en voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Commissaris van de Koningin in Limburg en minister-president van drie kabinetten (doek; coll. Provinciehuis Maastricht; foto Alf Mertens)

1825, 1900, 1946 en 2000, en de Limburgse leden van de behandelde families die na 1815 zitting hebben gehad in diverse bestuurscolleges dan wel onder een verscheidenheid van titels de provincie hebben bestuurd.

Ik heb geen reden om te twijfelen aan de gewetensvolle wijze waarop Heynens hier orde in de chaos heeft gebracht. Wél heb ik enige moeite met het commentaar dat de door hem verzamelde gegevens begeleidt. Het gaat mij daarbij in feite niet over de soms wat vermoeiende breedvoerigheid. Deze is nu eenmaal inherent aan zijn schrijfstijl. Echt storend vind ik dat hij hier en daar dingen beweert die ik niet voor mijn rekening zou kunnen of durven nemen. Waar hij gewaagt van 'de merkwaardige titel van Souverein Vorst, zoals de vorst van Liechtenstein in onze dagen' (51), mis ik enige aandacht voor de omstandigheden waaronder Willem I aanvankelijk voor juist *deze* titel koos. Elders stelt hij het bekende verzoek om adelsgunst van Petrus Regout uit 1873 aan de orde. Bij de afwijzing lijkt, zo schijnt hij te veronderstellen – want helemaal duidelijk is hij ter zake niet – de doorslag te hebben gegeven de overweging 'dat het prestige en de luister van de calvinistische adel wel eens in het geding zouden kunnen zijn' (94). Ik neem aan dat Heynens in zijn excurs over wat ik nu maar de 'kwestie-Regout' noem zich heeft laten inspireren door desbetreffende passages in het artikel 'Een verloren zaak' van C.J. Bruin in de bundel *De bloem der natie*. Men vindt daar echter niets dat de opvatting van een calvinistisch geïnspireerde samenzwering tot het zuiver houden van de Nederlandse adel ondersteunt. Op mijn beurt meen ik te mogen veronderstellen dat hier wellicht gekwetste Limburgse trots aan de dag treedt. Deze trots is wel zeker de inspiratiebron van een passage in Heynens uitweiding over het negentiende-eeuwse Limburgse separatisme. Heynens poneert dienaangaande: 'Hoe moeilijk de koning en de opvolgende regeringen het daarmee hadden toont het feit dat er tot 1918 geen adellijke Limburger de functie van gouverneur of commissaris krijgt' (98). Elders (290, 391) wordt echter terecht vermeld dat jhr. G.L.M.H. Ruijs de Beerenbrouck van 1893 tot 1918 Commissaris der Koningin in Limburg was (om daarna opgevolgd te worden door zijn zoon)!

De tot nu toe na het *Repertorium* verschenen delen bevatten artikelen over onderwerpen die min of meer verband houden met de Limburgse adelsgeschiedenis. Twee van de auteurs zijn historici: Joop de Jong (verbonden aan de Universiteit Maastricht) en Jozef Mertens (oud-historicus van de vroegere Landcommanderij Alden Biesen), terwijl men de overigen, Coumans, Gerards en Heynens zelf, kan aanduiden als gedreven amateurs op historisch terrein die al eerder hun sporen hebben verdiend als publicist dan wel onderzoeker. Het lijkt op het eerste gezicht merkwaardig dat Mertens tot dit gezelschap behoort. Bilzen met zijn indrukwekkende waterburcht is immers gelegen in Belgisch Limburg. Tot 1794 bestond echter een nauwe band tussen Alden Biesen en het inmiddels verdwenen Nieuwen Biesen te Maastricht, dat fungeerde als stadsresidentie van de landcommandeur. Een aspect van die relatie komt aan de orde in Mertens' artikel in deel II over de familie die haar oorspronkelijke stamhuis had in het kasteel Cortenbach bij Voerendaal, getiteld 'Leveranciers van leden van de Duitse Orde en van het Luikse kathedraalkapittel'.

De overige artikelen in beide bundels vallen ook te brengen onder de noemers 'prosopografisch' dan wel 'biografisch'. Zij zijn geïllustreerd met goed gekozen afbeeldingen en de tekst wordt ondersteund door (soms zeer uitgebreide) genealogische gegevens. In deel II vindt men een bijdrage van De Jong met de titel 'Een historische blik op adel aan Maas, Roer en Geul'. De tekst is oorspronkelijk voorgedragen bij de presentatie van deel I in Kasteel Hoensbroek. Hier wordt de ontwikkeling van het historisch eliteonderzoek in Nederland helder weergegeven. Twee bijdragen van Heynens verraden zijn grote betrokkenheid bij het wel en wee van de familie de Marchant et d'Ansembourg. Deel II bevat een gevoelig geschreven levensschets van Christine barones de Loë-Imstenraedt, douairière van Rudolf graaf de Marchant et d'Ansembourg. Deze ontleent haar grootste waarde wel daaraan dat de auteur vele jaren in dienst heeft gestaan van de gravin, in een functie die hijzelf aanduidt als 'kamerheer' (20). Men komt hier overigens weer een raadselachtige bewering tegen waar gereleveerd wordt dat graaf Rudolf iedere dag 'de Heilige Mis opdroeg' in de slotkapel van Kasteel Neubourg (31).

In deel I vindt men een bijdrage (101-135) van Lou Heynens over Maximiliaan Victor Eugène Hubertus Joseph Maria ('Max') graaf de Marchant et d'Ansembourg (1894-1975), die tijdens de Duitse Bezetting 'op het kussen' kwam als commissaris in de provincie Limburg en daarna een langdurige gevangenschap uitzat nadat tweemaal de doodstraf tegen hem was geëist. Hij geldt nog altijd als het meest spraakmakende lid van de familie d'Ansembourg.¹ Het is daarom verheugend te noemen dat Heynens een uitgebreid opstel aan hem wijdt.

Max graaf de Marchant et d'Ansembourg werd op 18 januari 1894 geboren op kasteel Neubourg bij Gulpen als zoon van graaf Jean Baptiste ('Iwan') C.E.M. en Ludmilla J.F.C.M. Gräfin de la Fontaine et d'Harnoncourt-Unverzagt. Zijn loopbaan verliep aanvankelijk conform het in zijn familie gebruikelijke patroon. Na huisonderwijs volgde hij lessen aan een door Duitse jezuïeten geleid gymnasium te Sittard, om vervolgens toegelaten te worden tot de Rheinische Ritterakademie te Bedburg. In november 1912 – hij studeerde nog steeds in Duitsland – verkreeg hij de Pruisische nationaliteit en een kleine twee jaar later werd hij Fahnenjunker in het Pruisische leger. Toen hij nog tijdens de Eerste Wereldoorlog werd gedemobiliseerd wegens een hartkwaal, bekleedde hij de rang van Oberleutnant bij de veldartillerie. Nu volgde een periode waarin hij diverse functies vervulde, onder meer in het bankwezen. In 1925 volgde hij een kinderloos overleden oom op als heer van Amstenrade en Sint-Jansgeleen. Deze opvolging in wat misschien een 'secundogenituur' valt te noemen, werd als het ware bevestigd met de benoeming van de kasteelheer van Amstenrade tot burgemeester in diezelfde plaats. Hij bleef dat ambt vervullen tot februari 1934, toen zijn carrière een merkwaardige wending nam en hij de eerste burgemeester was die werd ontslagen omdat het zogeheten 'ambtenarenverbod' ook van toepassing werd verklaard op aanhangers van de Nationaal-Socialistische Beweging.

Begin 1933 betuigde d'Ansembourg jegens NSB-leider Mussert sympathie met het programma van diens beweging en aan het eind van dat jaar trad hij toe als lid. Het lijkt geen twijfel dat hij toen door Mussert en sommige van diens medestanders als een aanwinst is beschouwd. Zulks niet in de laatste plaats omdat de toetreding van deze prominente katholieke edelman en grootgrondbezitter de gespannen verhouding met de rooms-katholieke hiërarchie in Nederland – bepaaldelijk ook in Limburg – zou kunnen verbeteren. Wij weten dat de graaf zich daarvoor inderdaad veel moeite heeft gegeven, tot in het Vaticaan toe. Daarmee had hij echter geen succes, integendeel: op 24 mei 1936 verscheen een bisschoppelijk mandement waarbij degenen die de NSB 'in belangrijke mate' steun verleenden, van de sacramenten worden uitgesloten. Hierop verklaarden negen katholieke NSB'ers, inclusief d'Ansembourg, de beweging trouw te blijven.

In april 1935 was hij voor de NSB in de Provinciale Staten van Limburg gekomen (waar hij eerder de Rooms-Katholieke Staatspartij had vertegenwoordigd), in december 1935 werd hij lid van de Eerste Kamer, in juni 1937 van de Tweede Kamer. Na de Duitse bezetting stuurde hij in juli 1940 een telegram aan commissaris van de Koningin W.G.A. van Sonsbeeck, waarin hij liet weten de leiding in de provincie te hebben overgenomen. Deze 'sollicitatie' was wat voorbarig, maar op 5 februari 1941 werd hij door Reichskommissar Seyss-Inquart als opvolger van de fervent anti-Duitse Van Sonsbeeck benoemd tot commissaris in de provincie Limburg, zoals sedert de zomer van 1940 de aanduiding officieel luidde. Hij bleef dit ambt bekleden tot in het najaar van 1944. In april 1945 werd hij gearresteerd op het Westfaalse kasteel Herdringen, waar hij met zijn gezin onderdak had gevonden bij zijn schoonfamilie. Op 1 juli 1954 werd hij op vrije voeten gesteld nadat hij twee derde had uitgezeten van de hem opgelegde gevangenisstraf van vijftien jaar. Aan dit bewogen leven kwam een einde op 24 januari 1975. Zijn weduwe, Myriam Th.S.A.G.E.J.H. baronesse von Fürstenberg, overleefde hem ruim drie decennia.

Het heet dat d'Ansembourg zijn bijzondere weg is gegaan nadat hij door bemiddeling van Duitse verwanten kennis maakte met *Mein Kampf* en de *Protokolle der Weisen von Zion*.² Toch zou ik hem eerder een fascist willen noemen dan een nationaal-socialist. Waarschijnlijk

Maximiliaan Victor Eugène Hubertus Josef Maria graaf de Marchant et d'Ansembourg (1894-1975), NSB-voorman, onder meer lid van de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal en Commissaris in de provincie Limburg (foto uit besproken boek)

was hij om die reden in de NSB in zekere mate een *rara avis*, ook al omdat hij om zo te zeggen een eigen vorm van fascisme cultiveerde waarin hij een brug wilde slaan tussen katholicisme en het streven naar een totalitaire staat. Er zijn uitspraken van hem bekend die ter zake wel enig uitsluitsel geven. De 'katholieke zaak' was hem dierbaar, zo schreef hij in 1934 in een ingezonden stuk in een Limburgse krant, waarin hij zich tot het fascisme bekende. Frappant is dat hij zich kennelijk mede op grond van zijn eigen familiegeschiedenis distantieerde van de nationaal-socialistische (Duitse) rassenleer, al was een zeker antisemitisme hem evenmin vreemd als vele tijdgenoten. Het verdient de aandacht dat M.M. Rost van Tonningen, zijn grote rivaal onder de leidende NSB'ers, gravin d'Ansembourg niet zonder grond heeft aangeduid als 'eine halbe Türkin': zijn schoonmoeder was inderdaad de dochter van een maronitische (christelijke) Syriër en een Franse moeder (124).³

Aan het einde van zijn beschouwing over d'Ansembourg schrijft Heynens: 'Graaf Max weet tot het einde van zijn lange leven tegen de tijdsgeest en het modebeeld in te denken' en beaamt daarmee wat Fichte schreef: 'Om moed te tonen hoeft men niet altijd de wapens op te nemen. Vaak wordt van ons in de loop van ons leven een hogere moed gevraagd, namelijk die van trouw blijven aan de eigen overtuiging en beginselen, boven het oordeel van de wereld uit.' Hij karakteriseert de graaf als 'de man die door een eigenzinnige overtuiging uit de pas was geraakt. Een man van principes die overwegen én ook zwijgen kon. Wie eigen motieven kent, begrijpt dat principes alleen ontstaan wanneer ze door de inzet van de eigen persoonlijkheid en middelen getuigenis afleggen van het bestaan van idealen die boven elke prijs verheven zijn' (136).

A.A. de Jonge citeert in het aan d'Ansembourg bestede lemma in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* de sententie van de Bijzondere Raad van Cassatie, waarin wordt gesteld

dat de bewezen gevallen van verraad waarin de graaf betrokken was ‘niet van dien aard [waren] dat zij requirant tot een minderwaardig man zouden stempelen’.⁴ Vergeleken met het bevroegen commentaar van Heynens doet het zojuist geciteerde oordeel, ook de omstandigheden waaronder het tot stand kwam in aanmerking genomen, toch aanmerkelijk soberder en nuchterder aan.

Opmerkelijk is dat Heynens in zijn artikel weinig aandacht besteedt aan de *faits et gestes* van de graaf tijdens de Bezettingstijd. Hij schrijft er eigenlijk niet veel meer over dan dat hij ‘in zijn thuisland Limburg [...] weinig weerstand’ opriep (125). Bij Bronzwaer treft men in diens gedegen studie over Maastricht en Luik tijdens de Duitse Bezetting toch wel een ander beeld aan.⁵ In de zomer van 1941 werd op instigatie van Seyss-Inquart – en met warme steun van d’Ansembourg – in het provinciale en gemeentelijke bestuur het ‘leidersbeginsel’ ingevoerd. Dientengevolge namen binnen drie maanden 41 Limburgse burgemeesters ontslag. De volgens Bronzwaer door d’Ansembourg ‘voortvarend’ ter hand genomen ‘vernationaal-socialisering’ van de provincie had in het algemeen nauwelijks resultaat. Een ‘lange redevoering’ op 13 augustus 1941 waarin de graaf de toen nog ‘goede’ Limburgse burgemeesters opriep tot het lezen en aanvaarden van *Mein Kampf* en soortgelijke publicaties, was in deze niet het laatste echech.

Het artikel van Heynens is duidelijk bedoeld als een rehabilitatie van d’Ansembourg. Dit wordt weliswaar niet expliciet gesteld maar is ‘tussen de regels door’ duidelijk te lezen. Daarom valt te betreuren dat het – een enkele zeer sprekende afbeelding daargelaten – vrijwel niets bevat dat licht werpt op die cruciale periode uit zijn leven: de Bezettingstijd. Het wachten blijft dus nog op de publicatie van M. Bruinsma die ons voor de nabije toekomst in het vooruitzicht is gesteld.

Toen ik mijn bijdrage de titel ‘een interessante onderneming’ gaf, had ik daarmee een speciale bedoeling. Mij speelde een verhaal door het hoofd betreffende een lid van de Britse dynastie der markiezen van Bute. Deze bezat een kasteel in de buurt van Cardiff, Castell Coch. Tot het omringende landgoed behoorde een wijngaard. Wanneer de markies gasten had, werd steeds ook van het product van deze wijngaard geschenken. Daarna vroeg hij zijn gasten om commentaar waarop hij een keer te horen kreeg: ‘This, Your Grace, I would call an interesting wine.’ Min of meer in dezelfde zin zou ik het project *Adel in ‘Limburg’* interessant willen noemen. Er is zeker een kans dat het met succes wordt bekroond. De deelnemers, en met name Heynens, zullen zich dan echter wel een zekere zelfbeperking moeten opleggen. Tevens is meer aandacht voor het redactionele aspect noodzakelijk. Men mist bijvoorbeeld bij de meeste van de opgenomen afbeeldingen inlichtingen over de betrokken kunstenaars dan wel fotografen.

Ph.M. Bosscher

¹ Vgl. R. te Slaa en E. Klein, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amsterdam, 2009), het nieuwe standaardwerk over de NSB met veel mededelingen over graaf Max d’Ansembourg, en Th. Gerritse, *Collaboreren voor een betere wereld. De memoires van vier Nederlandse nationaal-socialisten* (Soesterberg, 2007), dat berust op de memoires van de graaf, getiteld: ‘... Of Moskou’. Van die memoires maakt Heynens overigens ook gebruik in zijn opstel.

² L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (14 dln.; ’s-Gravenhage 1969-1991), I, 317-318.

³ Pikant is dat met betrekking tot Rost van Tonningen niet zelden, overigens waarschijnlijk ten onrechte, is gesuggereerd dat deze deels van ‘niet-Arische’ (Indonesische) afstamming was.

⁴ Zie www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/marchan (1 dec. 2010).

⁵ Vgl. P. Bronzwaer, *Maastricht en Luik bezet. Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum, 2010) 108, 115-116.